

TAŞ VE TAŞ YAPI KÜLTÜRÜNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM¹

İkbal ERBAŞ^a

E-mail:iboyacilar@gmail.com.

Özet

Geçmişten günümüze incelendiğinde taşın birçok medeniyet için temel bir yapı malzemesi olduğu görülmektedir. Doğal taşın sahip olduğu sağlamlık bu medeniyetlerin izlerinin günümüze aktarılması için taşı da en önemli bir araç haline getirmiştir. Değişen ihtiyaçlar ve gelişen teknolojiyle birlikte yapı kültürünün ilerleyen dönemlerde değişmesi taşın farklı biçimlerde kullanılmasına yol açmıştır. İlk dönemlerde doğadaki ham hali ile kullanılan taş, günümüzde yeni teknoloji ile birlikte farklı yüzlere sahip olmuştur. Ama ne yazık ki bu değişim ve dönüşüm kimi zaman taşın taklit edildiği başarısız örneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çalışma Ortaçağ'dan günümüze kadar olan süreçte Anadolu coğrafyasında taş yapı kültürünün geçirdiği evrimi gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma kapsamında yapı malzemesi olarak taşın kullanım alanları ve Ortaçağ'dan günümüze taş yapı kültürünün değişen dili örnekler üzerinden değerlendirilmiş, günümüzde taşın kullanımına ilişkin mevcut uygulamaların başarısı sorgulanmıştır. Çalışma sonuçları taşın geçmişle günümüz arasında kurduğu bağı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Taş
Taş yapı
Yapı kültürü
Yapım
Yapı malzemesi

ALTERATION AND TRANSFORMATION IN STONE AND STONE BUILDING CULTURE

Abstract

When it is examined from past to present, it is seen that stone is the most essential building material for many civilizations. The stability of the natural stone has made the stone the most important tool for transfer of the traces of these civilizations to today. Along with changing needs and evolving technology, building culture has lead to the use of stone in different styles in the later periods. While in the early periods, the stone was used as a rough material, today it has different characters with the use of new technology. Unfortunately, this alteration and transformation have sometimes resulted with unsuccessful examples of stone being imitated. This study aims to identify the evolution of the stone building culture in the Anatolian geography from the Middle Ages to the present day. For this purpose usage area of the stone and changing language of it was determined in the scope of the study. The success of the current examples that are using stone has been examined. The results of the study show that stone is facing the threat of losing its connection between today and past.

Keywords

Stone
Stone building
Building culture
Construction
Building material

¹ Bu çalışma 25-27 Nisan 2017 tarihinde 21.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda yazar tarafından sunulan "Ortaçağ'dan Günümüze Yapı Malzemesi Olarak Taşın Değişen Dili" başlıklı çalışmanın genişletilmiş halidir.

^a Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Antalya

Makale Bilgisi: Başvuru: 07.06.2018; Düzeltme: 29.06.2018; Kabul: 30.06.2018; Çevrimiçi yayın: 30.06.2018

Atıf için: Erbaş, İ., (2018). Taş ve Taş Yapı Kültüründe Değişim ve Dönüşüm, ATA Planlama ve Tasarım Dergisi, 2:1, 29-37.
© 2018 ATA PTĐ, Tüm Hakları Saklıdır.

1. GİRİŞ

Tarihle beraber mimarlığın da geliştiğini belirten Kuban (2007) bir söyleşisinde eskinin uzantısı ile yeninin bir noktada çatıştığına ve eskinin bir noktada kaybolduğuna dikkati çekmektedir. Yine Kuban'a göre bu değişikliğin temel nedeni toplumdur, her şeyin toplumun talep etmesi ile başlaması gibi mimari yapıların oluşumuna karar veren de toplumun kendisidir. Bu görüşten hareketle artan ihtiyaçlar ve taleplerdeki çeşitlilik günümüzde mimarları yeni malzeme ve yapımların tekniklerini aramaya yöneltmiştir. Bu arayışın sonucu olarak taş da doğadaki ham halinden yapı malzemesi olarak bitmiş ürün haline getirilme yöntemleri, kullanım alanları ve bunlara paralel olarak ortaya çıkan mimari eserlerin nitelikleri açısından oldukça önemli bir ilerleme kaydetmiştir (Erbaş, 2011). Yaşanan savaflara rağmen medeniyetlerin uzun yıllar ayakta kalmasının ve izlerinin günümüze kadar taşınmasının en büyük sırrı taşta gizlenmiştir. Bu nedenle taş iyi bir yapı malzemesi olmakla birlikte aynı zamanda tarihin de en yakın tanığıdır.

Paleolitik çağda taş bir yapı malzemesi olarak kullanılmazken, bu çağda insanların barınağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Avcılık ve hayvanlardan korunmak amacıyla taşın araçlar üretilirken mağaralar terk edildikten sonra başlayan barınak inşaat süreci taşı bir yapı malzemesi durumuna getirmiştir (Akman, 2003). Taşın paleolitik çağdan günümüze süren değişim hikâyesi onu farklı formlarıyla en çok kullanılan yapı malzemesi haline getirmiştir. Bu değişim sürecinde taş işçiliğinde ekipman kullanımının mümkün olmadığı dönemlerdeki ince ve narin eserler, yerini bu eserlerin aksine gelişmiş teknolojiye rağmen incelikten uzak ve taşın doğasıyla tezat uygulamalara bırakmıştır. Bu çalışma Ortaçağ'dan günümüze kadar olan süreçte Anadolu coğrafyasında taş yapı kültürünün geçirdiği evrimi gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma kapsamında yapı malzemesi olarak taşın kullanım alanları ve Ortaçağ'dan günümüze taşın değişen dili tarihsel perspektifte bazı örnekler üzerinden değerlendirilmiş, günümüzde taşın kullanımına ilişkin mevcut

uygulamaların getirdiği yeni anlam alanı sorgulanmıştır. Mimarlık tarihi yazımında belirli bir döneme ya da üslûba ait tanımlamalar veya nitelermelerin mimarlığın üretken alanını sorgulayan ve yönlendiren bir tavrı her zaman olmuştur. Tanımlama, sınıflama ve adlandırmalar kategorik işlevler sonucu doğabileceği gibi, kategorilerden bağımsız olarak da düşünülebilir (Güngören ve Tuztaş, 2016). Bu nedenle çalışma kapsamında verilen örnekler temel bir kategorilendirme yapılmadan tarihsel akış süreci içerisinde değerlendirilmiştir.

2. YAPI MALZEMESİ OLARAK TAŞ

Geçmişten günümüze yapı malzemesi olarak taşı çeşitli formlarda görmek mümkündür. Erken dönemde kayaların oyulmasıyla doğrudan barınma fonksiyonuna hizmet eden taş, geçen süre içerisinde gelişmiş ve dönüşmüştür. Taşın kullanım alanlarını temel olarak taşıyıcı malzeme, kaplama malzemesi, süsleme malzemesi ve agrega olarak sınıflandırmak mümkündür. Taşıyıcı malzeme olarak taş yığma yapımlarında taşıyıcı duvarın kendisini oluşturabileceği gibi taşıyıcı bir yapı elemanı olarak da (sütun, lento, arşitrav gibi) kullanılabilir. Taş taşıyıcı malzeme olması halinde moloz taş, kaba yonu taş, ince yonu taş ve kesme taş olmak üzere işlenmişlik derecelerine göre farklı formlarda taşıyıcılık görevini yerine getirebilmektedir. Diğer taraftan taşı taşıyıcılık özelliğinden faydalanmadan yalnızca kaplama malzemesi olarak kullanmak da mümkündür. Kaplama malzemesi olarak kullanılan taş taşıyıcı olarak kullanıldığı uygulamalardan daha özenli bir şekilde hazırlanır. Taş bu yönüyle yalnızca duvarlarda değil aynı zamanda zeminde de iyi bir kaplama malzemesi olma özelliğine sahiptir.

Süsleme malzemesi olarak ise taş hem iç mekânda hem de dış mekânda kullanılabilir. Özellikle gotik mimarlığın son dönemlerinde kullanılmaya başlanan süsleme Anadolu'da da taşın önemli kullanım alanlarından birini oluşturmuştur. Taşın doğadaki ham halinin yalnızca kırılması ve çeşitli tane boyutlarına göre ayrıştırılarak kullanıldığı hali de agrega halini teşkil etmektedir. Bu yönüyle taş diğer kullanım alanlarının aksine daha az müdahale

görecik çeşitli harç ve sıva karışımlarında temel malzeme olarak kullanılabilir.

Tüm bu kullanım alanlarının dışında taşın ayrıca dekoratif malzeme olarak kullanıldığı örnekler de söz konusudur. Son dönemlerde yapı endüstrisi her ne kadar doğal taş kullanımı yerine çelik, beton, cam, tuğla gibi malzemeleri tercih etmeye başlasa da bu malzemeler doğal taşın duyulan ihtiyacı durduramamıştır. Devam eden bu ihtiyacın temel nedeni ise dünyadaki birçok mimari yapı ve eserde de açıkça gözlenen taşın sağladığı görsel kalite, mimari değişkenliği, prestijli karakteri (Erbaş, 2011) ve sağlamlığıdır. Tüm bu özellikleriyle taş geçmişten günümüze gücün temsilcisi olmuştur.

Anadolu'daki tarihi yapılar ve çevre, önemli bir mimarlık stiline örneklerdir ve dönemlerinin sanatını, işçiliğini ve teknolojisini gösterir. Mimarlık mesleği, bölgesel, yerel ve ulusal tekniklerin muhtelif çeşitliliği tarafından geliştirilen zengin bir geleneğe sahip Anadolu'da uzun bir tarihe sahiptir (Çelik Başok, 2017). Hangi şekliyle kullanılırsa kullanılsın yapı malzemesi olarak taş da, bu tarihin en yakın tanığıdır.

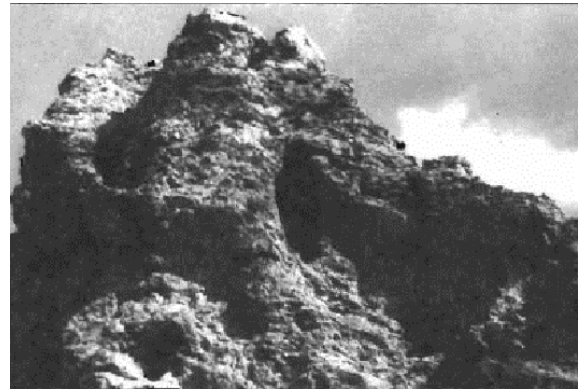
3. TARİHSEL PERSPEKTİF İÇİNDE ANADOLU'DA TAŞ

Anadolu insanı içinde yaşadığı her dönem yaşadığı ortamın ve taşın niteliklerini anlamış, sınamış, deneyimlerini geleneğe dönüştürmüş ve "o yere özgü en doğru çözüm"ü üretmiştir. Bu üretim, dönemin estetik anlayışının da katılmasıyla zenginlik kazanmıştır. Bu zenginlik yapı taşı olarak da, yüzey kaplaması olarak da farklı biçimlerde kullanılarak kent estetiğini yaratmış, tarihsel süreç içinde kent kimliğinin oluşmasında önemli rol oynamıştır (Asatekin, 2011). Bu süreç içerisinde taş geçirdiği evrimle tarihin izlerinin günümüze aktarılmasında birincil kaynak olmuştur.

Taş Anadolu'da yalnızca yere özgü bir malzeme olarak değil, aynı zamanda kültürlerarası etkileşimin izlerinin de gözlenebildiği bir alan olarak da önemlidir. Nüfus hareketleri, etnografik veriler incelendiğinde taş yapı yapma kültürünün Anadolu gibi çok kültürlü bir coğrafyada toplumsal ilişkileri de açıkladığı görülür.

Örneğin, doğal taş kaynaklarının büyük bölümü Ege ve İç Anadolu'da olmasına rağmen Doğu Anadolu yetkin bir taş mimarisini yaygınlaştıran soyut bazı faktörlerin bulunduğu açıktır (Örmecioğlu vd., 2013).

Hristiyan coğrafyası çerçevesinde ele alındığında Erken Hıristiyanlık döneminde taşın barınma amaçlı kullanıldığı örneklerini görmek mümkündür. Bu dönemde Anadolu'nun pek çok yerinde kaya oluşumlarının içinde mesken ve dini mekânların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Bu mekânlardan biri de Erzurum'un Aşkale ilçesine bağlı Koşapınar Köyü ile Gölören Köyü arasında "Koroğlu Tepesi" olarak isimlendirilen bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Resim 1). Bu tepenin anayola uzaklığı yaklaşık 15 km'dir. Kayalara oyularak yapılmış bu mekânın ilkin mezar olarak yapıldığı, Erken Hıristiyanlık döneminde de kilise haline dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Kilisenin içerisinde dönemin özelliğini belirtecek herhangi bir fresko ya da sıva kalıntısına rastlanmamıştır. Kayalık zemin ve duvarlar düz yüzey halinde bırakılmıştır. Bezeme olarak kabul edilebilecek tek unsur, kilisenin dışında kaya üzerine işlenmiş haç motifidir (Özkan, 1998). Dönemin barınma ve dini vazifeleri yerine getirmek için kullanılan ilk örneklerinden biri olan bu mağara, taşın en ham ve en yalın halini günümüze aktaran önemli örneklerden birisidir.

Resim 1. Erzurum Aşkale ilçesi bağlı Gölören Köyü kaya kilisesi (Özkan, 1998)

Ortaçağın ilk dini yapılarının inşa edildiği romanesk üslupta taş, taşıyıcı yapı elemanı olarak görmek mümkündür. Taş duvarların taşıyıcı olması nedeniyle yuvarlak kemerli ve

küçük pencere açıklığına sahip bu örneklerde süsleme de yoktur. 1348 yılında Cenevizliler tarafında yapılan Galata Kulesi bu dönem de İstanbul'da inşa edilmiş olan önemli taş yapılardan birisidir.

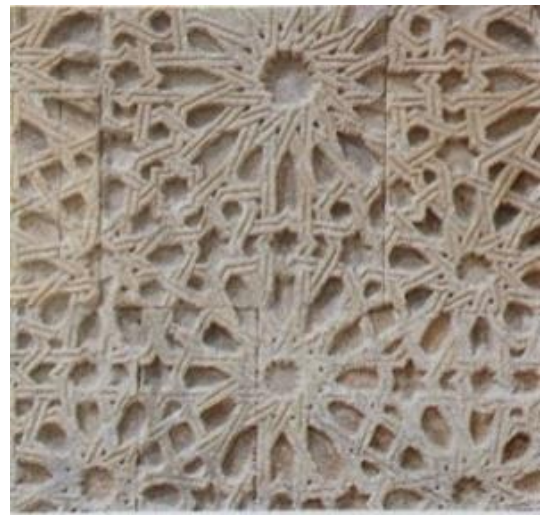
Romanesk üslubunu takip eden Gotik üslupta yuvarlak kemerler yerini sivri kemerlere bırakmıştır. Büyük ve çok pencereli yapıların pencerelerinde vitray uygulamaları vardır. Süslü ve azametli bir görünüme sahip giriş kapısı da Taç Kapı olarak yapılmıştır. Uzaktan görüldüklerinde insana gökyüzüne uçma izlenimini veren bu yapılarda dönem içerisinde farklı bezemelere rastlamak mümkündür. İstanbul Galata'da bulunan Arap Camii 14.yy başlarında gotik bir kilise olarak inşa edilmiş olup, diğer gotik kiliselerden farklı olarak bu yapıda taş tuğla ile bir arada kullanılarak inşa edilmiştir (Çetinkaya, 2010). Yapının kulesi de gotik üslubun göğe yükselme eğiliminin bir göstergesi olup, yapı halen cami olarak işlevini sürdürmektedir.

Anadolu Selçuklu medeniyetinde de taş gerek beden duvarlarında gerekse tonozlarda farklı tekniklerle uygulanmıştır. Üç temel formda (moloz taş, kaba yonu, kesme taş) karşımıza çıkan taşın bu tekniklerden hangisinin uygulanarak kullanıldığı banisinin kim olduğuyula doğrudan ilişkili olup, bu dönemde taş güç ve zenginliğin göstergesi olmuştur. Selçuklu döneminde tüm yapının düzgün kesme taş ile inşa edildiği örneklerin büyük çoğunluğu, dönem sultanlarının imaj yapıları olan ve işlevleri gereği korunaklı olması gereken kervansaraylardır. Bani kimliğine bağlı olarak baninin sahip olduğu politik ve ekonomik güç yapının malzeme seçimine de yansımıştır (Gündüz Küskü, 2014).

Selçuklu dönemine ait anıtsal görünüşteki yapılardan en önemlilerinden biri yapımına 1228 yılında başlanan Sivas Divriği Ulu Cami'dir. Batıda yer alan taç kapısı hayranlık uyandıran farklı desenlerle işlenmiştir. Taş işçiliğinin sınırlarını zorlayan bu kapı "Tekstil Kapı" olarak da adlandırılmaktadır. Yapının asıl giriş kapısını oluşturan kuzey kapısı üzerindeki süslemelerle adeta açık hava heykeli görünümündedir. Yapıyı diğer taş işlemeli yapılardan ayıran temel özelliklerinden biri de taş içinde taş işçiliğinin

uygulanmış olmasıdır. Cami UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde yer alan yapılardan biridir (Erbaş, 2011).

Anadolu topraklarında Selçuklulardan günümüze farklı dönemlerde, etkilenmelerin de etkisiyle cephede bezeme yapıla gelmiştir. Selçuklularda bezeme yapısal kuruluşa uyumuş, taç kapı, niş, pencere, duvar sınırları, taç kemer gibi mimarinin tanımladığı çerçeveleri vurgulamıştır (Ögel, 2002). 1229 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubat tarafından yaptırılmış olan Aksaray Sultan Han'ı da Divriği Ulu Cami'de olduğu gibi bezemelerin ön planda olduğu taş yapılardan birisidir (Resim 2). Kendine özgü geometri ve teknolojisiyle özel bir detay olan mukarnas, kullanıldığı yere göre örtü, geçiş bölümü, silme ve çerçeve olarak taçlandırma amacıyla uygulanmıştır (Aydın, 2004).

Resim 2. Aksaray Sultan Han giriş portalı ve bezemesi (Ögel, 1994)

Erken Osmanlı döneminde 1396–1400 yıllarında Bursa’da inşa edilen Sultan Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılan Ulu Cami kesme taşın ustalıklı kullanıldığı önemli yapılardan birini oluşturmaktadır. Dikdörtgen planlı ve üç büyük giriş kapısı olan çok kubbeli camilerin en büyük ve en anıtsal örneği olan camide on iki kare ayak ve kesme taştan yapılmış kalın beden duvarlarına oturan yirmi kubbe bulunmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan’ın “ustalık eseri” olarak tanımladığı ve 1569-1575’te Sultan II. Selim için Edirne’de inşa edilen Selimiye Camii’nde taşın mükemmel bir işçilik ve deha ile uygulanması Osmanlı İmparatorluğu’nun politik gücünü dini yapıda somutlaşan örneğini oluşturmaktadır. Aynı adla bilinen külliye içinde yer alan yapı, sekiz ayaklı bir destek sisteminin taşıdığı ve merkezi kubbeyi öne çıkaran tasarımı, bu özelliğin bina içi ve dışından aynı güçte ifade edilmesi ve tek merkezliliğin dört köşeye yerleştirilen minarelerle güçlendirilmesi gibi çarpıcı mükemmelliği ve mutlak simetrisiyle, Osmanlı mimarlığı kadar, taş işçiliğinde kubbeli yapı geleneğinin de bulunduğu en yüksek aşama saymak mümkündür (Bilici, 2009a).

Sanat ve kültür alanında “Klasik Sonrası” olarak değerlendirilen 17.yüzyıl, aynı zamanda batı dünyası ile yapılan ticari antlaşmaları, yüzyılın son çeyreğinde kültürel ilişkilerin izlediği bir dönemdir (Bilici, 2009b). Viyana kapılarına kadar dayanan Osmanlı Devleti uzun bir durgunluk döneminden sonra 18. yüzyıla doğru siyasi ve askeri gücünü yitirir. Art arda gelen askeri yenilgiler ve toprak kayıpları üzerine Osmanlı, mecburen Batı’ya yönelir. Avrupa’nın önlenemez yükselişine karşı bir ilgi uyanır, gelişmeler izlenmeye çalışılır (Giray, 2009a). Diğer taraftan lale devrinde taş, kentte bir dekor elemanı olarak varlığını diğer yapılarla birlikte çeşmelerde de sürdürmüştür. III. Ahmed’in annesi Emetullah Gülnuş Sultan’ın Üsküdar’daki çeşmesi, minyatür bir Anadolu taç kapısı görünümü ile bu döneme ilişkin önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Osmanlı’nın son yıllarında milliyetçilik akımı, giderek yaygınlaşmaktadır. Cumhuriyetin ilk

yıllarını da içine alan bu görüş, özellikle Ziya Gökalp’in geliştirdiği Türkçülük fikirlerinin etkilerinin yoğunlaştığı sanat alanlarını da kapsamına alır. Bu doğrultuda, Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi’nden yetişen genç mimarlar da bu görüşü benimserler. Bu dönem mimarları da, Osmanlı kimliğini belirleyen mimari eserler vermeyi amaç edinir. Ancak bu dönemde Avrupa mimarisinin teknolojik özelliklerinden yararlanılarak ve Milli karakteri de saklı tutan yapılar üzerinde çalışılır. Plan ve tasarım özellikleri batılı nitelikler taşıyan bu yapılarda; salt dekorasyonda, özellikle de cephe tasarımlarında Osmanlı mimarisinin elemanları bezeyici niteliklerde yer almaktadır (Giray, 2009b).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanı ile birlikte mimarlık anlayışında milliyetçilik akımı ön plana çıkmış ve bu akıma Birinci Ulusal Mimarlık Akımı adı verilmiştir. Modern formların varlık nedeni olduğu iddia edilen yeni sınıai yapı üretimi yöntemleri (inşaat malzemelerinin prefabrikasyonu ve seri üretimi, beton, çelik, cam ve yeni sentetik malzemeler gibi bileşenler), erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde hemen hiç bulunmadığı için düz çatı çözümleri inşaat sanayiinin durumu, ileri yalıtma tekniklerinin olmayışı gibi nedenlerle ve iklim koşulları göz önünde bulundurularak uygulanamamıştır. Yaygın inşaat tarzının hala tuğla ya da taştan yapılan geleneksel taşıyıcı inşaatla sınırlı olduğu bir zamanda, büyük açıklıklar ve geniş konsollar da "rasyonel" çözümler olarak görülmemiştir. Sonuçta, erken Cumhuriyet dönemine belirgin mimari karakterini veren ünlü modern binalar, çoğunlukla, "uluslararası üslup" modernizminin estetik kurallarına verilen biçimsel ödünler olarak yapılmıştır. Çoğu durumda, modern formlar (teraslar, konsollar, yuvarlak köşeler, sürekli dış denizlikler) ile geleneksel malzemeler, geleneksel inşaat yöntemleri ve geleneksel simetri ve orantı anlayışlarının yan yana kullanıldığı melez binalar ortaya çıkmıştır (Bozdoğan, 2002).

Bu dönemde Selçuklu ve Osmanlı’da uygulanmış farklı biçimlerdeki kemerler gibi yapı elemanları yeni bir düzen çerçevesinde ele alınmış (Sözen, 1996), mimarlar Osmanlı ve Selçuklu formlarından

uzaklaşmamışlardır. Geleneksel Osmanlı mimarlığının yapı öğeleri ve yüzeysel bezeme türlerinden görsel etkiyi oluşturmak için yararlanılmıştır. Mimarlık bezemesi, ulusal bilinci oluşturmak için başlıca araç olarak kullanılmış, yapı öğeleri de bezemesel amaçlarla değerlendirilmiştir (Ödekan, 1997; Aydın, 2004). Bu nedenle bu yapılarda taş bezeme kendini yoğunlukla göstermektedir. Batının neo-klasik etkilerini 1. Milli Mimarlık akımı üslubuyla birleştiren simetrik kitlesi Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası, İş Bankası ve Tekel Baş Müdürlüğü gibi yapılar cephe dekorasyonlarında toplanan bezemelerinin yoğunluğu ve çeşitliliği ile göze çarpmaktadırlar. Sirkeci Büyük Postane Binası (1909), Eyüp, Reşadiye Mektebi (1911), Eminönü 4.Vakıf Hanı (1916–1926), Ankara Gazi Muallim Mektebi (1927–1930), II. TBMM Binası (1923–24), Ankara Çankaya Gazi Köşkü (1924) bu dönemde taşın melez bir şekilde kullanıldığı diğer binalardır.

1938–1950 yılları arasında ise ilk dönemlerinde Milli Mimari ilerleyen zaman içerisinde II. Ulusal Mimarlık adını alan akım etkisini göstermiştir. Ulusal değerleri ön plana çıkarmayı hedef alan ve buna paralel olarak bu zamana kadar hakim olan batı kökenli mimarların anlayışına zıt olarak ulusal mimari öğelerin yoğunlukla kullanılmaya başlandığı bir dönemdir. Bu akımda yerel malzeme ve biçimlere dayanan bir mimarlık amaçlanmıştır. Türkiye’de modernist mimarinin eleştirisinde benzer uygulamaların kullanılması, ulusal sanatın eski olgun haline getirilmesi ve mimarlık alanında gözlenen başıboşluğa bir son verilmesi bu bağlamda Avrupa’dan gelişigüzel alınan uygulamalar yerine ulusun kendine özgü bir mimari anlayışın oluşturulması amaçlanmıştır (Balamir, 2013) İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi (1942–43), Zeyrek Sosyal Sigortalar Kurumu (1962–64), Bursa Vali Konağı (1946), Anıtkabir, Çanakkale Zafer Anıtı (1946- 60) bu dönemin önemli yapılarından olmuştur. Bu yapılardaki ortak özellik taşın artık milli görüş altında Osmanlı’nın izlerinden arınmış yapıların ana malzemesi olarak kullanılmış olmasıdır.

1960 öncesi Türk mimarlığında kendini gösteren geleneksellik ile modernite arasındaki

iki yönlü kimlik arayışı, 1960 sonrası Türkiye’deki siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarda, kurumlarda, dış dünya ile ilişkilerde yeni durumların ortaya çıkmasıyla yeni boyutlar kazanarak çok yönlü arayışlara yönelmiş, mimari üslup karmaşalarıyla kendini gösteren bir ortam oluşmuştur. Tüm mimari arayışlara karşın, teknik ve ekonomik koşullar rasyonel tasarımları zorunlu kılmış, dünyada süre gelmekte olan birçok mimari akım ülkemizde genellikle rasyonalizm çerçevesi içinde izlenmiştir. Türkiye’de gelişen mimarlık da, özellikle 1980’lerden sonra, Batı’da gelişen anlayışa paralel bir gelişme göstermiştir (Karasözen ve Özer, 2010).

Turgut Cansever tarafından tasarlanan Bodrum’daki Demir Tatil Köyü farklı renklerdeki taşların ahşap ve beton gibi iki farklı malzeme ile bir arada kullanılarak doğal doku içinde konumlandırıldığı başarılı bir örnektir. Yapı 1992 yılında Ağa Khan Mimarlık Ödülü’ne layık görülmüştür (Resim 3).

Resim 3. Demir Tatil Köyü (Url-1, 2018)

Diğer taraftan taş günümüzde de birçok modern yapının da dili olmaya devam etmektedir. Atatürk'ün vasiyet gelirleriyle yapılmış olan ve Ağa Khan Mimari Ödülü'ne sahip olan Türk Tarih Kurumu Binası (1963-1966), 1995 yılında Ağa Han Ödülü'ne layık görülen TBMM Camii Kompleksi (1989), Dünya Mimarlık Festivali'nde dini yapılar birincilik ödülünü kazanan Sancaklar Camii (2011-13), Ora Tatil Köyü, Ağa Han ödüllü Akdeniz Üniversitesi Olbia Çarşısı taşın kullanıldığı yakın dönemdeki başarılı örnekleri teşkil etmektedir.

4. GÜNÜMÜZDE TAŞIN ANLAM ALANINDAKİ DEĞİŞİM

Modern mimarlığın ve yirminci yüzyılın önde gelen mimarlarından Frank Lloyd Wright, "Mimarlık, malzemenin doğasıdır" demiştir (Peter, 1994; Burat, 2012). Wright, her malzemenin kendine has bir doğası olduğunu, tasarımcının malzemeye biçim dayatmaması gerektiğini, eğer gerçek bir ustaysa o malzemeyi kendi doğasına uygun biçimlere kavuşturacağını savunmuştur (Wright, 1975; Burat, 2012).

"Taşı taş gibi, ahşabı ahşap gibi göstermek" ilkesi Wright'ın malzeme konusundaki temel teorisini oluşturmuştur. Bu bakış açısından yola çıkarak günümüzde taşın kendine has doğasının hiçe sayılarak dilinin yok edildiği yapıların sayısındaki çokluk akla, gelecek kuşaklara ne aktarılacağı sorusunu getirmektedir. Çünkü günümüzdeki sözde modern tasarımlar taşı taş olmaktan çıkarma ve niteliksizleştirme eğilimindedir. Doğayı her yönüyle taklit etme eğiliminde olan insanoğlu doğal bir oluşum olan taşı da taklit etme yolunu seçmiş ama bu taklitçilik aslımı yaşatmayacak örneklerden öteye gidememiştir. Bazen site bahçesindeki park düzenlemesinde doğal kayayı taklit eden havuz düzenlemesi olarak, bazense baz istasyonunu gizlemek amacıyla boyanarak taklit edilen taş, bazen de bu taklitçi zihniyetle konuta dönüştürülmüştür (Resim 4).

Resim 4. Taşın çeşitli yöntemlerle taklit edildiği örnekler

Taş bu olumsuz örneklerin birçoğunda kimi zaman taşıyıcılık değerini yitirmiş ve kolonlar üzerine kaplanan sözde taşla taş bir sütun-muş gibi gösterilmiş, kimi zamanda kaplama olma değerini yitirmiş ve binaların cephesindeki farklı kaplama uygulamalarıyla taş kaplamaymış gibi gösterilmiştir (Resim 5). Tüm bu olumsuz örnekler taşın geçmişteki anlamını kaybetmesine neden olmuştur.

Resim 5. Taşın taşıyıcılık ve kaplama özelliğini taklit eden örnekler

20. yy başlarına kadar Türkiye'de sürmekte olan geleneksel toplumsal yaşam biçimlerinin değişimi ve yaşam alanlarının üretim süreçlerinin değişimi, geleneksel yapı kültürünü de doğrudan etkilemiş ve sadece kentlerde değil kırsal alanda da mevcut olan geleneksel yapı kültürünü geri dönüşsüz bir şekilde tahrip etmiştir. Bugün artık bir yapı yapma biçimi olarak bile taş yapı bilgisi unutulmaya başlanmıştır (Er Akan ve

Örmecioğlu, 2016). Kent estetiği açısından değerlendirildiğinde ise kentin birçok noktasında karşılaşılabilen olumsuz örneklerle yaratılan yeni dilin gelecek kuşaklara aktarılmasının mümkün olmadığı da önemli bir gerçektir.

5. SONUÇ

Taş, insanoğlunun mağaralarda yaşadığı en ilkel dönemlerinden itibaren sahip olduğu diliyle güvenin ve gücün simgesi olmuş ve gerek Anadolu'da gerekse tüm dünyada geçmiş medeniyetlerin dilini gelecek kuşaklara aktaran birincil kaynak görevini üstlenmiştir. Taşı adeta dantel gibi işleyen Anadolu tarihindeki uygulamaların aksine taş, günümüzde ne yazık ki geçmişteki dilinin zenginliğini kaybetmiş, niteliksiz ve temsil gücü olmayan endüstriyel bir malzeme haline gelmiştir. Günümüzde tüm işlevsel ve yapısal kullanımların ötesinde yeni bir anlam alanı bulan taş, üzerine atfedilen bu anlamla ne yazık ki değersiz kılınmıştır.

Gelişen teknolojiyle birlikte taşın dilini koruduğu başarılı örnekler bulunmakla birlikte, bu değişim ve dönüşüm sürecinde taşın dilini kaybetmesinin temel nedeni taşı diğer yapı malzemeleriyle bir arada kullanma konusundaki başarısızlık ve doğal bir malzeme olan taşın taklit edilmeye çalışılmasıdır. Teknolojik gelişmeler malzemelerin taklit edilmesini teknik olarak kolaylaştırması gerekirken, taş(-mış) gibi üretilen malzemeler ne yazık ki taşı yozlaştırmıştır.

Milyarlarca yıl sürede doğada kendiliğinden şekillenen ve içinde bulunduğu ortama göre zenginleşen taş aslında bir ruha sahiptir ve bu ruhu medeniyetlerin bıraktığı eserlerde görmek mümkündür. Bu medeniyetlerin başarısı ise Wright'ın malzeme teorisinde söylediği gibi taşı taş gibi kullanmakta gizlidir. Elbette günümüzdeki teknolojik gelişmelerle taşın diğer malzemeler gibi taklit edilmesi doğal bir durumdur. Burada doğal olmayan şey taşın bazı uygulamalarla başka bir kimliğe büründürülmesidir.

Taşın doğadan çıkarılarak işlenmesi halinde ortaya çıkacak emek ve maliyetle endüstriyel olarak üretilmesi maliyeti karşılaştırıldığında endüstriyel üretimin daha karlı olabileceği

düşünülse de bu tür malzemeyle ortaya çıkacak yapıların ne Sivas Divriği Ulucami ne de benzer diğer yapılar gibi geçmişten bir iz olarak gelecek kuşaklara aktarılamayacağı da bir gerçektir. Başta malzeme üreticileri olmak üzere tasarımcılar ve uygulamacılar taşın sahip olduğu gücü dikkate almalı ve onu taklit etmek yerine geçmişle günümüz arasında kurduğu bağı örnek alarak günümüz ve gelecek arasında bağ kuracak tasarımlara yön vermelidirler.

KAYNAKLAR

- Akman, M. S. 2003. Yapı Malzemelerinin Tarihsel Gelişimi. Türkiye Mühendislik Haberleri, 426: 30-36.
- Asatekin, G. N. 2011. Gelenekselden Günümüze Kent Mimarlığında Taş: Süreklilik ve Aykırılık. V. Uluslararası Mimarlık ve Taş Sempozyumu, Mimarlar Odası Antalya Şubesi, Antalya.
- Aydın, D. 2004. Bina Bezeme Malzemelerinin Uygulamadaki Konumu ve Yitirilen Görsel Kalite. 2. Ulusal Yapı Malzemesi Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı, YapKat, İstanbul, 5.
- Balamir, A. 2013. Mimarlık ve Kimlik Temrinleri I: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili. Mimarlık Dergisi, 313.
- Bilici, K. 2009a Bir İmparatorluğun Sanatı: Osmanlı Mimarisinin Kimliği Sinan'ın Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, <http://www.kulturportali.gov.tr>. Erişim: 05.04.2018.
- Bilici, K. 2009b Osmanlı Mimarlığında 17.Yüzyıl Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, <http://www.kulturportali.gov.tr>. Erişim: 05.04.2018.
- Bozdoğan, S. 2002. Modernizm ve ulusun inşası. Metis Yayınları, İstanbul, 114.
- Burat, E. Ş. (2012). "Taşı Taş Gibi, Ahşabı Ahşap Gibi Göstermek": Frank Lloyd Wright'ın Malzeme Teorisi. *METU JFA*, 1, 321.
- Çelik Başok, G. (2017). Authentic Walling Technique of Traditional Houses in

- Akseki: Case Study on Ormana, Journal of ATA Planning and Design, 1:1: 69-77.
- Çetinkaya, H. 2010. Arap Camii in Istanbul: its architecture and frescoes. *Anatolia Antiqua*, 18(1): 169-188.
- Er Akan A. ve Örmecioğlu H. T. 2016. Geleneksel Üretim Biçimlerinin Kırsal Konutlar Üzerindeki Etkileri: Kızılcabölük Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43):1040-1046.
- Erbaş, İ. 2011. Mimariye Can Veren Tas. V. Uluslararası Tas Sempozyumu- Geleneksel ve Modern Mimaride Tas ve Kent, Antalya.
- Giray, K. 2009a. Osmanlı'da Batılılaşma Döneminin Dinamikleri Tarihsel Çerçeve, Toplum ve Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, <http://www.kulturportali.gov.tr>. Erişim: 05.04.2018.
- Giray, K. 2009b. Sanat Tarihi Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı. <https://www.kulturportali.gov.tr/medya/dokuman/dokumandetay/5708>. Erişim: 05.04.2018.
- Gündüz Küskü, S. 2014. Osmanlı Beyliği Mimarisinde Anadolu Selçuklu Geleneği. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güngören, E. ve Tuztaşı, U. 2016. Türk mimarlık tarihi yazımında 'Ulusal/'Milli' Olanın Eklektisizm ve Modernizm Ekseninde Ayrış[-tırıl-]ması Üzerine. *Tasarım + Kuram*, 10 (18): 117-133. DOI: 10.23835/tasarimkuram.239597.
- Karasözen, R. ve Özer, F. 2010. Çağdaş İstanbul Mimarlığı`nda Post-Modernizm`in rasyonel temeli. *İTÜDERGİSİ/a*, 5(2).
- Kuban, D. 2007. Osmanlı Mimarisi. *Hazır Beton Dergisi*, Mayıs- Haziran.
- Ödekan, A. 1997. Mimarlık ve Sanat Tarihi (1908-1980), Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980. Cilt:4 Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi: 575- 577, İstanbul
- Ögel, S. 1994. Anadolu'nun Selçuklu Çehresi. Akbank Yayınları, İstanbul.
- Ögel, S., 2002. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Taş Süsleme, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı. Yazar: Doğan KUBAN, Yapı Kredi Yayınları:311, İstanbul.
- Örmecioğlu, H.T, Er Akan A. ve Uçar A. 2013. Çevresel Faktörlerin Geleneksel Yapım Sistemleri Üzerindeki Etkisi: Anadolu Örneği. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 6(11):269-279.
- Özkan, H. 1998. Gölören Köyü Kaya Kilisesi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (4).
- Peter, J. 1994. The Oral History of Modern Architecture. Harry N. Abrams, Inc., New York.
- Sözen, M., 1996. Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi. İş Bankası Kültür Yay. Ankara.
- Url-1, <http://www.arkitektuel.com/demir-tatil-koyu/>. Erişim: 06.06.2018
- Wright, F. L. 1975. In the Cause of Architecture. Architectural Record Books, New York.